
A francia antropológia klasszikusairól

MICHELÉE RICHMAN

A francia etnológia sajátosságát Marcel Mauss fogalmazta meg egy 1913-as írásában, amikor arra keresett választ, miben különbözik a primitív népek kutatása Franciaországban attól, ahogy ezt más országokban csinálják. Már a 16. századi kezdetektől, amikor Montaigne sokat merített Jean de Léry brazil útinaplójából, a francia „antropológiai gondolkodást” a dokumentum, személyes emlékezés és a morálfilozófia sajátos elegye jellemzi. Az amerikai indiánok 18. századi megfigyelései folytatják a sort Lafitau és Charlevoix részéről, akiket viszont Chateaubriand zsákmányolt ki a mesterien; megfigyelés és a kommentár összefonódása készítette elő az utat a felvilágosodáshoz. A jezsuita atyáknak „a nemeslelkű vadak” keresztség és biblia nélkül is kiváló erényeit dicsérő korai beszámolóira hivatkozhattak a felvilágosodás filozófusai, amikor ironikus módon éppen a 17. századi szerzetesek útibeszámolóitól inspirálva teljesítették be a szekularizáció folyamatát.

Montesquieu, Diderot és Voltaire ismertebb művei mellett Mauss megemlíti *président de Brosses Culte des dieux fetiches* (Fétis istenek kultusza) című művét mint az első összehasonlító vallástudományi munkát. A 18. századig tehát kéz a kézben jártak a megfigyelésre épülő kutatások és az összehasonlító elemzések. Ez a csodálatra méltó tradíció sajnálatos módon abbamarad a francia forradalmat követő évtizedekben, éles ellentétben az etnográfia Európa többi részében és Amerikában beinduló erőteljes fejlődésével – állapítja meg áttekintő tanulmányában Mauss.

A francia etnográfia abbamaradására vonatkozó legkézenfekvőbb magyarázatnak – a kizárólagosan francia gyarmati területek hiányára való hivatkozásnak – ellene szól a még kevesebb gyarmattal rendelkező országok tudományosan mégis élenjáró volta. Valóban, a francia uralom alá tartozó területek bennszülött népességének rendszeres kutatását többnyire inkább külföldi, nem francia etnográfusok végezték. Mauss ezért jutott arra a következtetésre, hogy a francia kolonializmus és az etnográfia viszonyát az elmulasztott lehetőségek és a felelősség elhárítása jellemezte.

Sem a francia állam sem a francia tudományos közösség nem próbálta erre a célra megnyerni a gyarmati apparátust, olyan személyeket, akik a helyi nyelveket és szokásokat a legjobban ismerték. A harmadik köztársaság koráig 60 millió bennszülött tartozott francia adminisztráció alá, közülük 20 millióan éltek olyan alacsony fejlettségi szinten, hogy ennek alapján a szűken vett etnográfia tárgyát képezhették Mauss megítélése szerint.

Túl az intellektuális mulasztáson, Mauss morális és politikai szempontból is elmarasztalta kollégáit, amiért alig tettek valamit azoknak a népeknek a megismeréséért, akiket a francia uralom megtizedelt, felbomlasztott és tönkretett. Arra figyelmeztet, hogy ha azonnal nem tesznek valamit, azokat is nehéz lesz kutatni, akik valahogy túléltek a gyarmati rendszert.

Mivel lehet tehát magyarázni a francia etnográfia apályát a 19. században? A fenti érven kívül az is igaz, hogy a legkorábbi francia etnográfiai kutatások „Új-Franciaországgal” foglalkoztak, beleértve ebbe Luisianát, a karibi területeket, a Mexikói-öböl környékét, amely területek elvesztek a franciák számára a napóleoni vereség után. A területek elvesztésével a franciák elvesztették a tengerentúli bennszülött lakosság iránti érdeklődé-

süket is. Mauss ebben annak a jelét látja, hogy a francia tudományt és a francia államot a bevalottnál sokkal utilitáriusabb szempontok vezetik.

Egy másik ok abban a tényben keresendő, hogy a legkorábbi francia kutatásokat jezsuita misszionáriusok végezték, akiket elűztek a szent tengerről, és sokkal gyengébb emberekkel váltottak fel őket. A francia missziót minden bizonnyal jelentősen megviselték a francia forradalom kihatásai.

De ezek a tények is csak mellékesek, és nem világítják meg az alapkérdést. A németeknek például egy ideig egyáltalán nem voltak gyarmataik, mégis ott voltak a legelső felfedezők között.

Mauss szigorúan szakmai szempontjain túlmenően úgy is lehet érvelni, hogy a nemzeti burzsoázia a forradalmat követő időszakban azzal volt elfoglalva, hogy megszilárdítsa politikai és gazdasági hatalmát az erősen centralizált jakobinus államban, és ezért jobban érdekelték a belföldi „mások” (például a regionális kultúrák és a városi proletariátus), mint hogy a birodalmi terjeszkedést finanszírozza külföldön.

A gyarmatbirodalom helyreállítása után sem tettek tudományos irányban jelentősebb erőfeszítéseket sem állami szinten, sem egyénileg. Ha mégis, az majdnem kizárólag észak-afrikai kutatásokra korlátozódott.

Összefoglalva Mauss okfejtését: valami általános, konok, reakciós társadalmi ellenállás állta útját Franciaországban az embertudomány, azaz az antropológia fejlődésének, az etnográfia, az antropológia segédtudománya továbbra is szalonképtelen maradt, le-szorították a francia tudomány országútjáról.

A művelt publikum, a 17. és a 18. század szorgalmas olvasóközönsége most az útleírások felé fordult, csak az anekdotikus írások és a regények voltak kelendők. Mintha a 19. század kifejlesztette volna az egzotikum iránti igény egy újabb sajátos formáját, mégpedig éles ellentétben a kulturális másság korábbi ábrázolásában rejlő társadalomkritikai felhanggal. Most ritkán érezni úgy, hogy a leírás éle a származási ország vagy kontinens ellen irányulna.

A francia etnográfia helyzetéről a század elején festett lehangoló képpel szemben a kialakuló szociológiáról Mauss-nak sokkal kedvezőbb volt a benyomása.

A kutató átveszi *Durkheim* tételét, mely szerint a társadalmi tények nemcsak hogy léteznek a természetben, de megvan a saját természetük is. Mauss úgy gondolja, hogy a szociológiai diszciplínának az a feladata, hogy kutassa ezeket a jelenségeket, törvényeket és változásokat. Ezeken a kívülről megfigyelhető – ez a szociológia másik kritériuma *Durkheim*nél –, *sui generis* erőkon múlik, hogy milyen a viselkedés, az érzelmek, az érzések és a gondolkodás egy csoporton belül, válnak azzá az egyéni tapasztalatban az individuum számára, csak egy közösségben való részvétellel. Sőt, a társadalmiság elsődlegessége kiterjed olyan területekre is, amelyekről többnyire azt gondoljuk, hogy kizárólag az individuum személyes szférájához tartozik. Még az olyan érzések is, amelyek teljesen spontánnak tűnnek, mint a munka, a takarékoskodás vagy a fényűzés szeretete, valójában a szociális kultúra részei, mivel bizonyos embereknel hiányoznak, és a különböző társadalmi rétegek szerint egyetlen csoporton belül is jelentősen eltérnek – hangsúlyozza Mauss.

Mivel a kollektív szokások tárgyát képezik a szociológiai kutatásoknak, a következő lépés Mauss számára, hogy a szociológiai diszciplína behatoljon a vélekedések birodalmába is, és megvizsgálja, hogyan megy végbe ezek átadása a kollektív reprezentációk útján, melyeknek kauzális szerepet tulajdonít, s a társadalom életének intim bázisát látja bennük. A szociológia fellépésig egy kultúra specifikumát valamiféle nemzeti szellemben, a szellem berkeiben keresték. Amit *Durkheim* egy társadalom különösségének, partikularitásának nevez, azt ettől kezdve a csoport szintjén kutatják, a csoport maga teremtette objektívációinak, reprezentációinak vizsgálatával.

Durkheim maradandó hatása részben abból ered, ahogyan föltérképezte a szociológia diszciplínáját kialakulásának meghatározó korszakában. Nemcsak hogy föllállította a szociológiának, mint önálló vizsgálati területnek paramétereit, modellt kínálva más társadalomtudományoknak is, de ugyanakkor fölvázolta a kutatásnak is egy átfogó sémáját, amely abban az ambícióban csúcsosodott ki, hogy egyetlen egységes elv alá sorolja be a társadalmi élet minden elemét, beleértve a tudat, az érzelmek, sőt a test tényeit is.

A társadalomkutatásnak is szüksége van Durkheim szerint saját „kollektív tudatra”, különben olyan fragmentálódásnak eshet áldozatul, mint amilyen az angol és az amerikai szociálintropológiát jellemzi, ahol „csak a homo religiosust, a homo ethicust és és a homo oeconomicust ismerik”.

Ezek után fölveti egy „kollektív etológia”, azaz a valamennyi társadalmi jelenség közti viszony tanulmányozásának szükségességét, amely magában foglalná a pszichológiát is, de nem annak az individuumra korlátozódó válfaját.

A harmincas évekre Mauss lett a francia etológia uralkodó alakja és a durkheimi hagyaték vitathatatlan örököse. Legendássá vált mint briliáns egyetemi előadó. Személyében és tudományos pozíciójában tükröződött az etnográfia általában is kétfelé húzó tendencia. Egyfelől elősegítette a majdnem egy évszázadon keresztül elhanyagolt komoly, hosszútávú terepmunka iránti érdeklődés felerősödését. Ezt a célkitűzést valósította meg részben az az egész afrikai kontinensre kiterjedő nagyszabású expedíció, amelyet *Marcel Griaule* vezetett 1931 és 1933 között, s amely egy sokoldalú, interdiszciplináris csoport elmélyült munkájára támaszkodhatott. Másfelől Mauss maga a „karosszék” antropológusok prototípusa volt, aki mások primér kutatásait használta forrásként egy olyan kézikönyvhöz, amelyen aztán antropológusok egész nemzedékei nőhettek fel. Anélkül, hogy egyetlen, a szokásos kritériumoknak megfelelő nagyobb művet megírt volna, hatása néhány inkább szuggesztív, semmint szisztematikus esszén alapul, amelyek az eskimó életciklusokról, áldozatokról és az ajándékcsereéről szólnak. Legfontosabb elméleti teljesítménye a „totális társadalmi tény” fogalma, amely inkább volt a szintézis igényének kifejezése, mint megvalósítása.

Marc Manganaro (ed): Modernist Anthropology, Princeton University Press, Princeton, 1990

Karádi Éva fordítása